

1. Introduktion og forskningsoversigt

Kong Frederik II befalede i 1561, at klosteret i Øm skulle brydes ned og materialerne genbruges i Skanderborg Slot, og dette arbejde blev gennemført meget grundigt. Jorderne blev udstykket, og på klostertomten opførtes med tiden en række små husmandsboliger. Øm Kloster var herefter gennem meget lang tid forsvundet fra jordens overflade. For godt 100 år siden (i 1911) begyndte man at opkøbe den første jordlod og udgrave resterne af klosterbygningerne. Det er man med mellemrum fortsat med, således at vi ganske vist ikke har bevaret nogen klosterbygninger, men i form af fundamenter og murrester har afdækket en af de mest omfattende grundplaner af de centrale dele fra et middelalderligt kloster i Danmark. Angående den ydre gård med økonomibygningerne er der dog stadig meget at gøre.

Kildematerialet

Cistercienserklosteret i Øm har i årenes løb tiltrukket sig mange forskeres opmærksomhed. Klosteret har da også nogle specielle kvaliteter i forhold til andre danske klostre fra middelalderen. Her er bevaret to skriftlige kilder af efter danske forhold usædvanlig karakter. Den ene er den såkaldte Øm Klosters Krønike (*Exordium monasterii quod dicitur Cara Insula*), der skildrer klostrets oprettelse i 1165 og begivenhederne for klostrets juridiske og politiske liv frem til 1267 (fig. 1.1).¹ Den anden er et inventarium over klostrets løsøre udfærdiget i 1554, få år før klosteret blev nedlagt.² Ved siden af disse specielle kilder er der en jordebog fra 1554 over klostrets besiddelser og naturligvis registreringer over diverse godstransaktioner, som det også kendes fra talrige andre klostre.³

På anden vis udmærker klosteret, der i 1560'erne blev totalt nedrevet, sig ved, at der ved mange lejligheder er udført omfattende arkæologiske undersøgelser i klostertomten (fig. 1.2). Herved er der fremdraget materiale

af betydning for flere forskningsfelter. Som centralt tema i denne bog har man fremdraget stor viden om klosterbygningernes fysiske udformning. Selv om stedet langt fra er totalundersøgt, hører Øm Kloster dog som nævnt til blandt de danske herreklostre, hvis udformning vi har bedst kendskab til.

I forbindelse med de forskellige udgravninger er der fremkommet et meget omfattende materiale af genstande, der fortæller noget om det daglige liv i klosteret, som ikke er nået med i de skriftlige kilder. Under udgravningerne er der også afdækket et meget stort antal middelalderlige grave, hvorfra skeletterne er taget op og undersøgt.⁴

Som det fremgår af ovenstående, er der to hovedspor i klostrets forskningshistorie: Ét der væsentligst er baseret på det skriftlige kildemateriale, og ét der fortrinsvis tager udgangspunkt i arkæologien. Nu er der skrevet temmelig meget om cistercienserne i almindelighed og om Øm Kloster i særdeleshed på baggrund af det skriftlige kildemateriale. Det er dog værdt at bemærke, at den store interesse er koncentreret omkring cisterciensernes tidlige tid – modsat udviklingen i senmiddelalderen, som godt kunne fortjene lidt mere opmærksomhed. I det følgende vil samtlige forskningsarbejder om cistercienserne og Øm naturligvis langt fra blive opremset. Der peges blot på nogle væsentlige milepæle.

Forskningshistorie, skriftligt materiale

I Danmarks første egentlige klosterhistorie af J.B. Daa-gaard i 1830 har forfatteren en ganske lang beskrivelse af Øm Kloster, som væsentligst bygger på klostrets krønike og inventariet fra 1554.⁵ Det har ikke siden været muligt at lave et samlet værk over det danske klostervæsen, hvorimod der er kommet en hel del omkring forskellige klosterordener – ikke mindst cistercienserordenen.

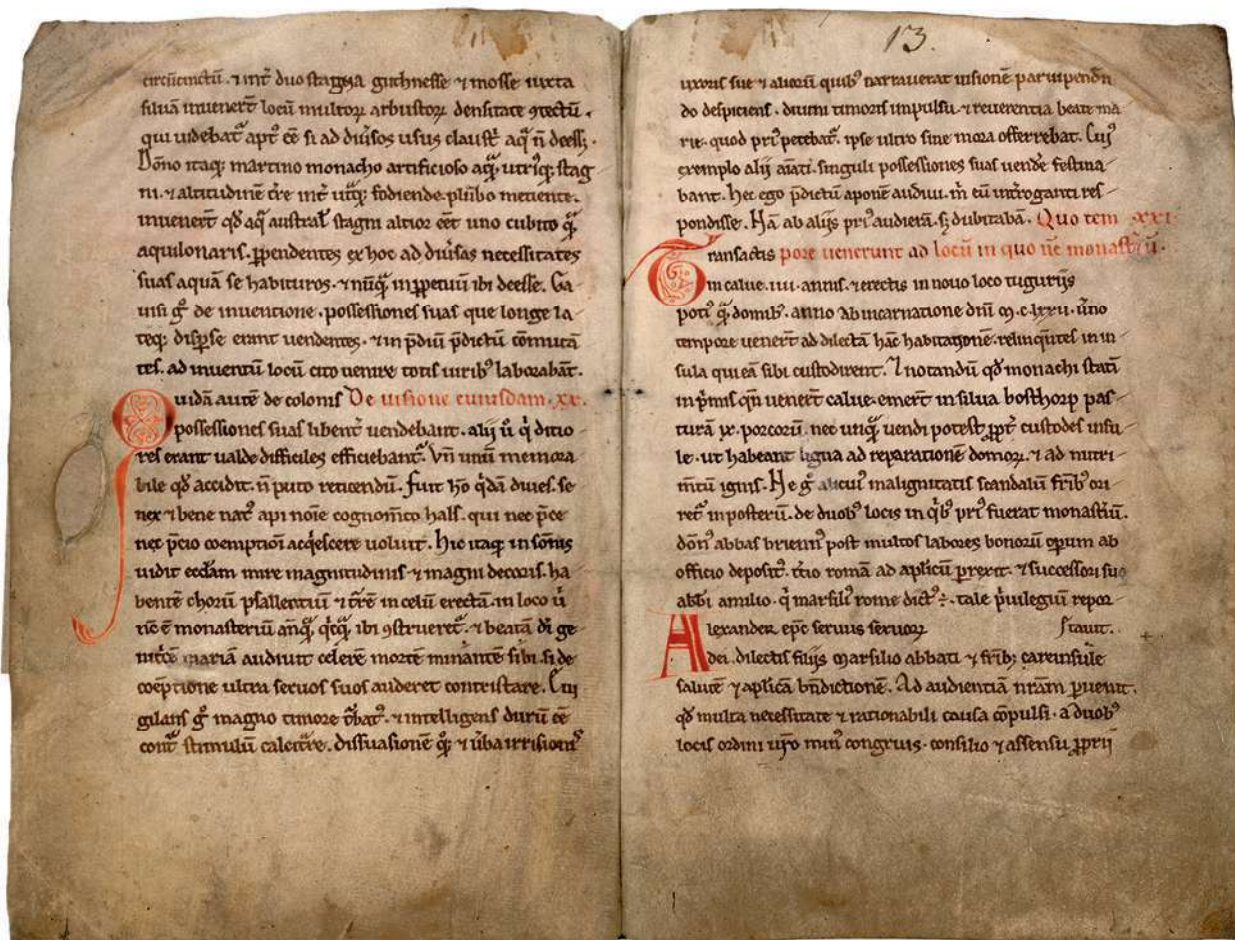

Fig. 1.1. Øm Klosters Krønike. Opslaget beretter om overflytningen til Øm i 1172, hvor der øverst på venstre side fortælles om broder Martins nivellering af vandstanden i Mossø og Gudensø samt det land, der skulle gennemgraves for at få strømmende vand. Midt på højre side nævnes, at konventet ankom til stedet i 1172. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

I begyndelsen af 1900-tallet begyndte pastor Edw. Ortved et stort værk om *Cistercienserordenen og dens Klostre i Norden*.⁶ Det første bind, kaldet *Cistercienserordenen overhovedet*, udkom i 1927. Bogen har oplysninger om en mængde generelle forhold omkring ordenen og har således lidt karakter af en håndbog. Beklageligvis mangler den en detaljeret inddeling, således at kapitel 1 om ordenslovgivningen fylder 110 sider uden opdeling. Bind 2 om *Svenske Klostre* blev udgivet posthumt i 1933, og manuskriptet til de danske og norske klostre var kun ganske fragmentarisk ved hans død.

Brian Patrick McGuire udgav i 1982 bogen *The Cistercians in Denmark*. Bogen følger et kronologisk forløb med hovedvægt på ordenens etablering i Danmark og

den ældste udvikling. Senmiddelalderen fra midten af 1300-tallet og frem til Reformationen behandles derimod mere summarisk. Ti år senere udgav James France en bog med titlen *The Cistercians in Scandinavia*. Værket har naturligvis også et vist kronologisk forløb; men der indgår også mere systematiske afsnit som *The Monastic Family* og *The Monastic Life*. France gør også lidt mere ud af cistercienserne i senmiddelalderen end McGuire. Til gengæld er der med det skandinaviske udblik lidt mindre om de enkelte danske klostre.

En del oprydningssarbejde omkring grundlæggelserne og det politiske spil vedrørende de danske cistercienserklostre er blevet behandlet i en række artikler af Svend Erik Green-Pedersen.⁷

Øm Klosters historie

På grund af Øm Klosters Krønikes detaljerede skildring af klostrets begyndelse og det senere sammenstød med Aarhusbispens vil disse begivenheder være medtaget i ganske mange fremstillinger af Danmarks Historie i middelalderen. Hvor de ældre historikere stort set tog krønikes ord for pålydende, påviste Niels Skyum-Nielsen i 1968, at den gav en meget tendentiøs fremstilling af striden med biskop Tyge af Aarhus.⁸ Året efter Skyum-Nielsens disputats udgav Svend Erik Green-Pedersen en artikel, hvori han nøje gennemgik håndskriftets tekniske og indholdsmæssige opbygning.⁹ Efter Green-Pedersens opfattelse var formålet med bogen, at den skulle indeholde en udvalgt og kommenteret samling af klostrets breve og være en slags mindebog for døde abbeder. Heri kunne fremtidige abbeder hente oplysninger, når de evt. skulle forsvare klostrets retigheder.¹⁰

En omhyggelig analyse af krøniken blev gennemført af Brian Patrick McGuire i 1976, hvor han prøvede at se den som et vidnesbyrd om munkenes opfattelse af klostrets situation i 1100- og 1200-tallet, og hvad der fik dem til at reagere, som de gjorde.¹¹ McGuire har senere uddybet nogle af synspunkterne på munkenes opfattelse.¹²

Holger Garner har i 1990 påvist, at også i den seneste del af middelalderen var der sammenstød mellem klostret og Aarhusbispens.¹³ Garner har ligeledes lavet en oversigt i stil med en årbog med korte notitser af forskellige begivenheder fra grundlæggelsen til klostrets ophævelse.¹⁴

I 2003 udkom antologien, *Øm Kloster. Kapitler af et middelalderligt cistercienserabbedis historie*. Heri er der af skrifthistoriske artikler om emner som *Vejen til Øm, Cistercienserne og lægbroderinstitutionen, Sandhed og agtelse – et gensyn med Øm Klosters Krønike og Storheden før faldet – Øm Kloster på reformationstiden*.¹⁵

Fig. 1.2. Øm Kloster set fra luften med øst opad. Yderst til højre ses bredden af Mossø. På mange måder tegner luftfotoet en tydeligere grundplan, end når man ser de lave ruiner fra jorden. Foto: Lis Helles Olesen juni 2018.

Godshistorie

Øm Klosters gods kendes fra en jordebog, som blev udarbejdet i 1554, hvor man nok kunne se en ende på institutionens fortsættelse som kloster.¹⁶ Hovedparten af godset kan genfindes i en jordebog fra 1573 over tilliggendet til Skanderborg Slot. Poul Rasmussen har bearbejdet jordebogen i et større projekt om herreklostrenes jordegods i Aarhus Stift.¹⁷ Der er tale om et omfattende arbejde med et væld af informationer. Tabellerne, som oplysningerne er samlet i, stiller dog visse krav til brugerens opmærksomhed. Her kunne der nok være behov for en udgivelse af jordebogen i sin helhed og med mere udfoldede kommentarer.

I 1606 blev et meget stort antal dokumenter omkring overdragelse af jordegods til klostret og andre juridiske afgørelser registreret på Skanderborg Slot sammen med en del tilsvarende fra Ring og Voer Klostre.¹⁸ Desværre er dokumenterne efterfølgende gået tabt, således at der kun eksisterer disse ganske kortfattede såkaldte regester om transaktionerne.

Arkæologiske undersøgelser

Bygningskomplekset

Det andet spor i udforskningen af Øm Kloster tager sit udgangspunkt i de arkæologiske undersøgelser eller mere bredt den materielle virkelighed. I den forbindelse har arbejdet i væsentlig grad været koncentreret omkring bygningskomplekset, som vil blive behandlet først i den efterfølgende oversigt. Stedet blev dog også tidligt kendt for de mange grave, der blev undersøgt på et tidligt tidspunkt, og som her vil blive behandlet særskilt. Også forskningen i de mange genstandsfund, som egentlig kun er publiceret i mindre omfang, vil blive nævnt samlet.

Sammenlignet med vore nabolande kom undersøgelserne af danske klostre ret sent i gang.¹⁹ Dannelsen af Nationalmuseets 2. afdeling i 1892 betød dog klart en vældig opblussen af danske klostergravninger i 1890'erne.²⁰ Beklageligvis var interessen for at publicere fundene ikke nær så stor som for at grave. Dog resulterede Henry Petersens og J.B. Løfflers udgravning i Vitskøl Klosterkirke med en prøvegravning i 1895 og en meget omfattende udgravning 1896-98 i en fornem monografi om undersøgelsen.²¹ Ruinerne af den store og komplicerede kirke var visse steder bevaret i mere

Fig. 1.3. Granitkapitel (D1245) fundet i klostertomten i 1800-tallet. Det er lidt overraskende med den stærke dekoration, der næsten skjuler trapezkapitælets skarpe former. Foto: HKK 2018.

end mandshøjde, således at den store del af arbejdet simpelthen var fjernelsen af et bjerg af brokker på tomten. Alligevel blev arbejdet udført meget omhyggeligt med indsamling af et væld af formsten. Formstenene og deres fundsted blev nøje registreret af den unge Ivar Hertzprung. Denne omhu var i øvrigt af stor betydning ved den efterfølgende restaurering af ruinerne.²²

Samtidig med den store undersøgelse prøvede man også at få klarhed omkring Vitskøls datterkloster Øm, hvor interessante ruinrester og gode løsfund som et fint tilhugget granitkapitel lokkede til nøjere undersøgelse (fig. 1.3). Det førte til besigtigelser i 1893 og 95 samt en mindre udgravning i 1896.²³ Her blev Ivar Hertzprung frigjort fra udgravningerne i Vitskøl og sat i gang i Øm. Der blev her fundet et par uforståelige fundamenter samtidig med, at man blev involveret i nogle nabostridigheder.

Sammenlignet med de markante ruiner i Vitskøl var de beskedne rester i Øm meget nedslående. Vilkaarne var dog også ganske anderledes, idet man i Vitskøl kunne arbejde uforstyrret på herregårdens grund, mens klostertomten i Øm var opdelt på ganske mange små grundstykker. Undersøgelsen i 1896 blev ikke publiceret.

Fig. 1.4. Det ikoniske foto fra udgravningen i 1941. Til venstre med plus-fours bibliotekar Ejler Haugsted, der som formand for Historisk Samfund for Aarhus Stift gennem en menne-skealder stod for opkøb af grundstykker på klostertomten. Til højre for ham i uniformlignende påklædning arkitekt C.M. Smidt fra Nationalmuseet, der i en alder af 69 år ledede sin sidste gravning i Øm Kloster. Nede i udgravningen ses museumsleder Anders Andersen, der i årenes løb overtog udgravningen af skeletterne og her foretager den sidste afdækning af bispegraven i højkoret. Foto: K. Baunsgaard, Ry.

Næste gang, der blev foretaget arkæologiske undersøgelser i Øm, var først i 1910, hvor arkitekt C.M. Smidt blev tilkaldt. Fra det følgende år gravede han herefter i talrige omgange, efterhånden som der åbnedes muligheder (fig. 1.4-1.5). Det første skriftlige arbejde fra hans hånd om Øm Kloster synes at være en vejledning fra 1919 for besøgende i ruinparken – den kom senere i flere forøgede udgaver.²⁴ Senere blev vejledningen udvidet

med et afsnit om skeletter fremdraget i klostret, også den kom i mange udgaver.²⁵ I en artikel fra 1926 forbinder Smidt klostret med Skanderborg Slot og fremdrager en del bygningsfragmenter i Skanderborg, som må stamme fra Øm.²⁶ Et foredrag blev publiceret i 1939, mens hans grundlæggende redegørelse for klostrets udformning formet som en rundgang i ruinerne kom i 1942 året efter hans sidste udgravning i tomten, og det er den,

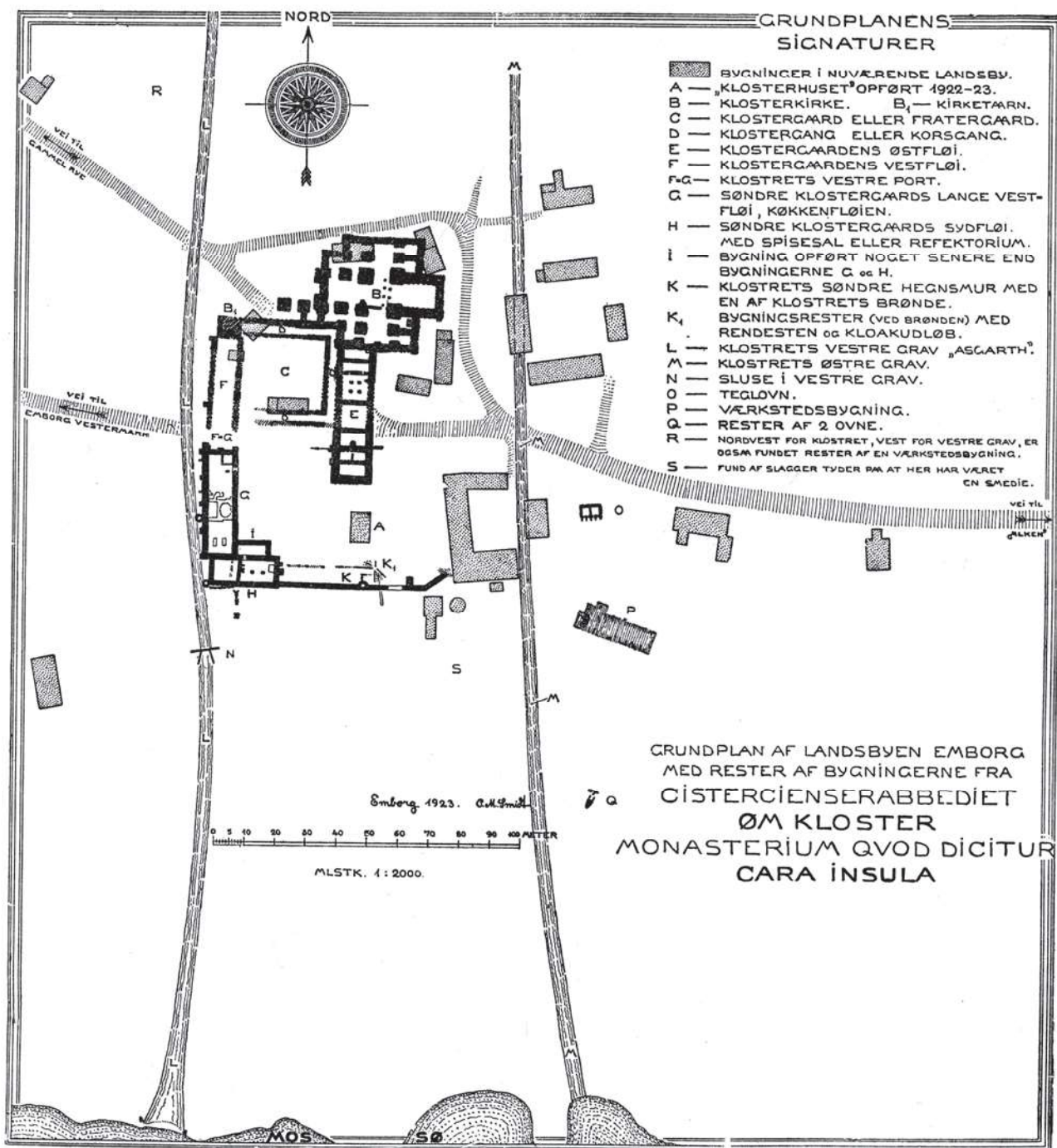

Fig. 1.5. C.M. Smidts oversigtsplan indtegnet på et kort over landsbyen Emborg. Da grundplanen blev tegnet, var ruinparken stadig delt i to af de tværgående veje, og den nordlige del af kirken ej heller frilagt endnu. Opmåling: C.M. Smidt 1923.

som langt frem i tiden var den autoritative udlægning af klostrets udformning.²⁷ Samme år udkom en lidt anden version af hans udgravninger i Øm, hvor der også blev lagt vægt på genstandsmaterialet og udformningen af visse grave.²⁸

C.M. Smidt gravede i Øm Klosters tomt med mellemrum i perioden 1911-41. Fra undersøgelserne foreligger der en stor mængde af indberetninger, tegninger, fotos og ikke mindst en masse dagbogsnotater, som findes på Nationalmuseet. Smidt har således efterladt

sig et ganske stort, men til dels også usystematisk dokumentationsmateriale fra undersøgelserne. I det Antikvarisk Topografiske Arkiv ligger der en stor mængde retegninger af grave, formsten og fliser, der kunne tyde på, at Smidt har lavet forberedelser til en større publikation om Øm Kloster, som blot ikke blev realiseret.²⁹ Samme år 1941, som Smidt udførte sine afsluttende udgravninger i Øm, udgav Vilh. Lorenzen bogen om

cistercienserklostre som det sidste bind i det store værk *De danske Klosters Bygningshistorie*, hvor der var et stort afsnit om Øm Kloster.³⁰ Resultaterne af Smidts seneste undersøgelser nåede dog ikke med.

Klostertomten var i tidens løb blevet udstykket i en masse jordlodder og bebygget med landsbyhuse. Stykke for stykke blev området købt op af Historisk Samfund for Aarhus Stift, udgravet og frilagt som ruinpark. Smidt

Fig. 1.6. Luftfoto af ruinparken i 1965. Klostertomten gennemskæres af to offentlige veje, så de fremdragede ruiner er delt i to afdelinger. Foto: Hans Stiesdal 1965, Nationalmuseet.

Fig. 1.7. Fra udgravningen af Øm Kloster 1975-78. Olaf Olsen er i færd med at fotografere i fratergården. Foto: Jens Velle 1977.

nåede dog ikke at se ruinparken som et samlet hele, da en kommunevej frem til 1970'erne adskilte de to frilagte områder (fig. 1.6). Det mellemliggende område blev udgravet af professor Olaf Olsen, da det var lykkedes at få omlagt den tværgående vej og opkøbt den sidste parcel, der adskilte de to undersøgte områder af klostertomten (fig. 1.7). Gennem fire år (1975-78) gennemførtes en omfattende udgravning med deltagelse af mange studerende og med inddragelse af diverse specialister.³¹ Udgravningen var meget resultatrig og gav oplysninger om det samlede anlæg samtidig med, at der opsamledes en stor mængde genstandsfund (fig. 1.8).

Udgravningerne medførte en lang række afledede artikler. Undervejs udkom der løbende stencilerede rapporter om undersøgelserne, der indeholder meget nyttige oplysninger om arbejdet, og efterfølgende skrev Olaf Olsen selv en artikel om resultaterne.³² Allerede inden udgravningen havde Per Kristian Madsen diskuteret proveniensen af bispegravene i klosterkirken,

og inden udgravningens slutning kom der en mindre artikel om en række ovne, der var fundet i fratergården.³³ Ole Schiørring skrev i 1980 en oversigtsartikel om hele komplekset og en analyse af vestfløjen sammenlignet med vestfløjene ved andre danske cistercienserklostre.³⁴ Samme år kom der også artikler om abbed Sørenns våbenrude og et nyfundet gravsværd.³⁵ Et udateret hovedfagsspeciale fra dette tidsrum satte klostrets bygningshistorie i relation til dets økonomiske udvikling.³⁶ I 1982 kom der en artikel om keramikken fra udgravningerne, der dog mest af alt skulle opfattes som en foreløbig præsentation af materialet.³⁷ Desværre har der ikke siden været nogen, som har taget udfordringen op og arbejdet videre med det store keramikmateriale. Udgravningerne førte naturligvis også til en ny vejledning for besøgende.³⁸ Fund af rå kalkstensblokke i fundamentene affødte i øvrigt også en artikel om den kalk, der blev anvendt ved byggeriet.³⁹

I 1992 var Danmarks Kirker i den systematiske gennemgang af landets kirker nået til Øm Kloster.⁴⁰ Her var både en indledning om klostrets historie og en systematisk bearbejdning af C.M. Smidts mange gravninger i kirketomten (fig. 1.9). Med hensyn til begravelser blev arbejdet koncentreret til de murede grave.

Danmarks Kirker publicerede i lighed med den sædvanlige procedure kun kirken. De øvrige klosterbygninger fra C.M. Smidts og Olaf Olsens gravninger blev bearbejdet og fremlagt i dels en monografi og dels en artikel af Susanne Nissen Gram i henholdsvis 1999 og 2003.⁴¹

Ved Olaf Olsens sidste udgravningskampagne i 1978 eftersøgte man placeringen af den ældste kirke, men fandt i stedet rester af en stor senmiddelalderlig bygning øst for østfløjen. Derfor iværksatte Øm Kloster Museum i 1986 for et beskedent beløb en mindre undersøgelse i et grundstykke, der var købt op af Miljøministeriet.⁴² Hovedindsatsen udførtes som to forholdsvis smalle og dybe grøfter. Tolkningen af de fundne levn og sammentegningen med undersøgelserne i 1970'erne, der blev bragt i Danmarks Kirker, førte til en fornyet udgravning i 1994-96.⁴³ Enten havde man ved de to udgravninger arbejdet i to forskellige bygninger tæt ved hinanden med meget komplicerede kanalforløb, eller også måtte der være tale om meget graverende målefejl. Dette burde undersøges.

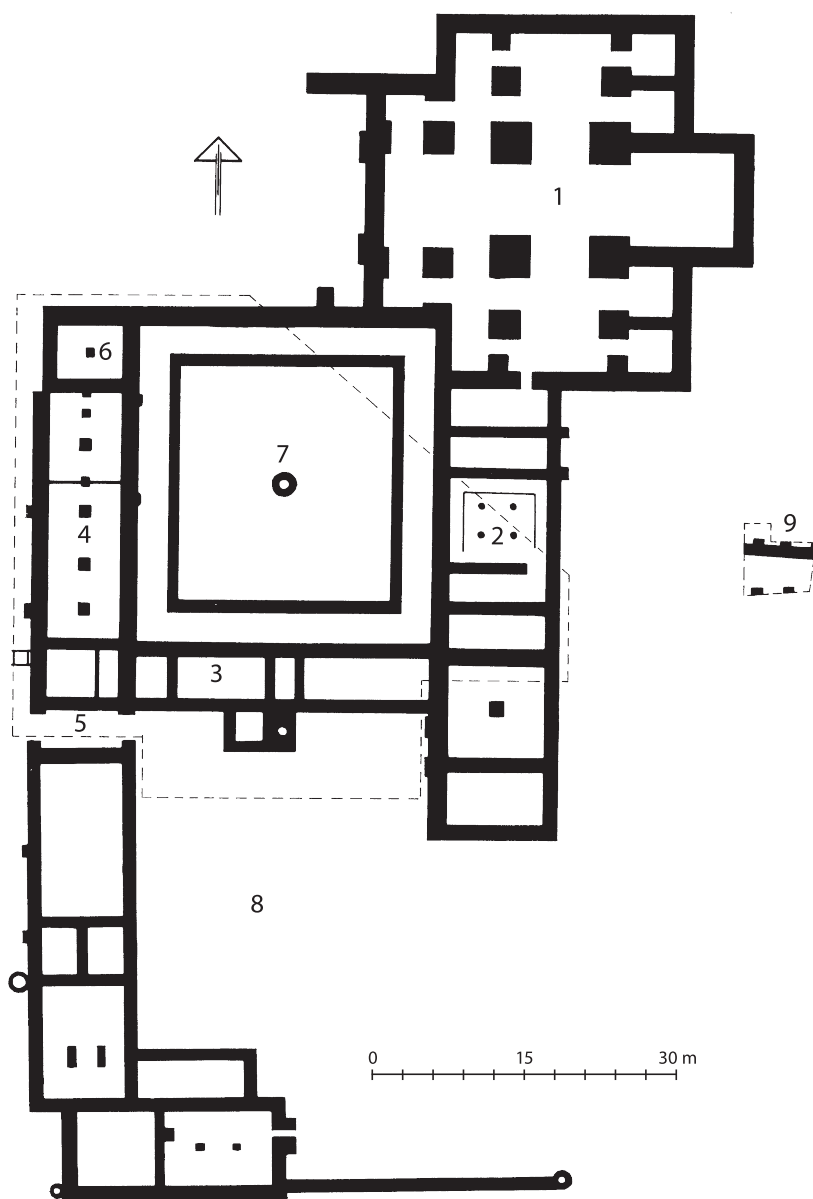

Fig. 1.8. Plan af klosteranlægget efter Olaf Olsens gravninger 1975-78. Denne skematiske plan blev ofte brugt ved udgravningen i 1970'erne og den tilhørende publicering. Bygningerne blev kortfattet tolket således: 1) Kirken indviet 1257. 2) Østfløjen ligeledes fra 1257. 3) Sydfløjen opført i 1400-årene. 4) Vestfløjen opført ca. 1500. 5) Porten. 6) Vestfløjens ældste del. 7) Fratergård indrettet i 1400-årene. 8) Ydre klostergård flankeret af senmiddelalderlige økonomibygninger. 9) Stor senmiddelalderlig kælder. Opmåling: Søren Gottfred Petersen 1978.

Med henblik på en afklaring af bygningsresternes sammenhæng og de mystiske kanaler besluttede Afdelingen for Middlealderarkæologi ved Aarhus Universitet af afholde uddannelsesgravning i Øm Kloster i årene 1994-96. Undersøgelsen, der blev udført med større sammenhængende felter, kunne klart vise, at der var tale om et enkelt hus, som var gennemstrømmet af en kanal. Udgravningerne blev publiceret i 1999 og senere i antologien om Øm fra 2003.⁴⁴

Efter Olaf Olsens udgravninger blev der lavet et stort arbejde for at skabe helhed i ruinparken, og senere i 1987 blev der foretaget en genrestaurering af nogle af

murværkspartierne i ruinen. Herved blev der muret et par ekstra skifter på, så murværket kom til at stå lidt tydeligere. En redegørelse for restaureringsarbejdet blev publiceret i 1992⁴⁵

Grave

Ganske tidligt blev der vakt en stor interesse for gravene ved Øm Kloster. Allerede i 1914 kontaktede C.M. Smidt den lokale læge dr. Kr. Isager for at få ham til at se på et skelet, der var fundet i en muret grav i koret.⁴⁶ Det blev til en stor forskningsindsats for Isager, som i tidens løb kikkede på hundredvis af skeletter fra klostertomten og

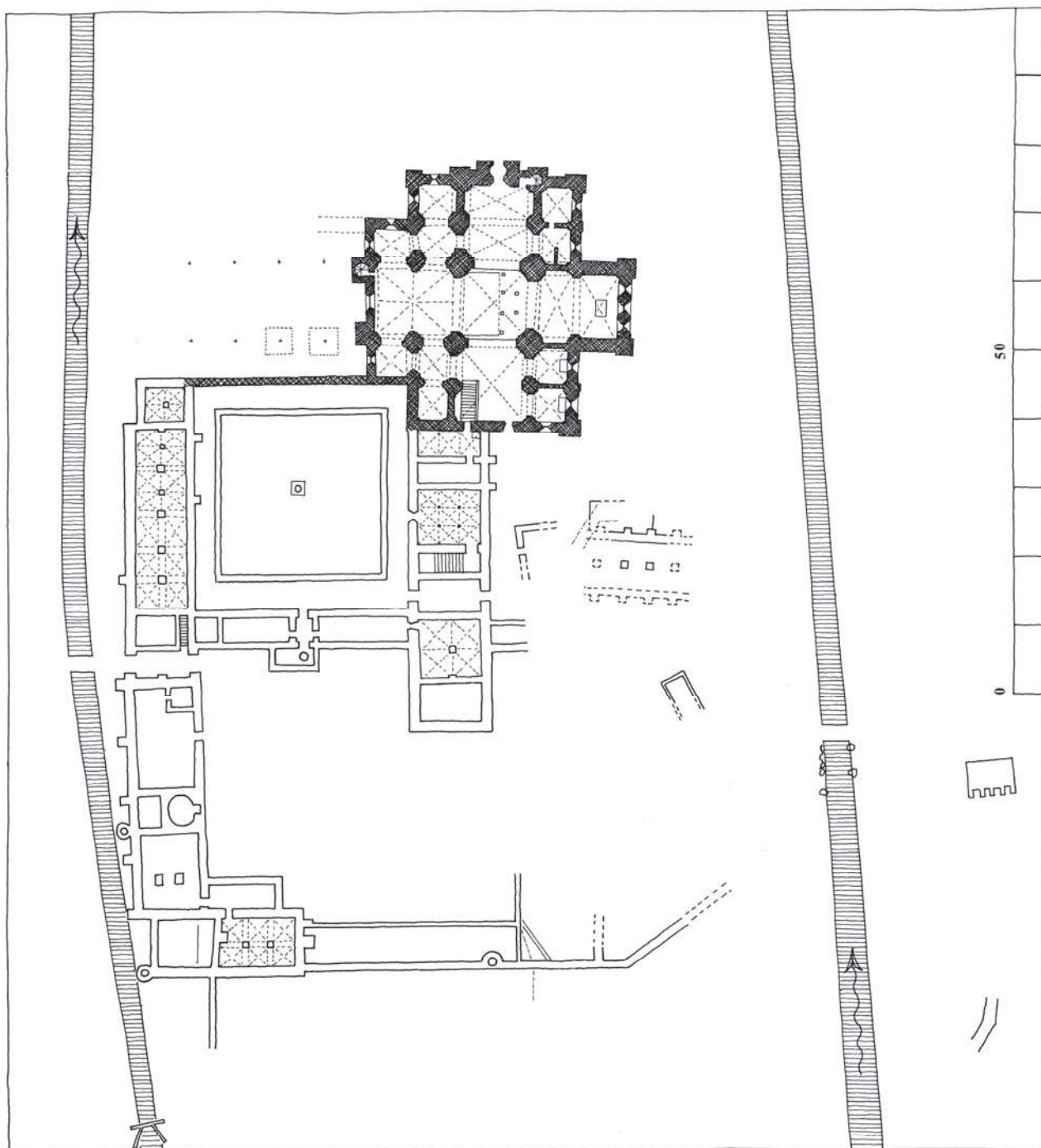

Fig. 1.9. Plan fra Danmarks Kirker. I forhold til den skematiske plan fra udgravningerne i 1970'erne har man her forsøgt en nuanceret rekonstruktion med en række tolkninger af pillernes udformning m.v. Planen er specielt udarbejdet til illustration af mulige forhold i kirken, der derfor er skraveret. Tegning: Kjeld de Fine Licht, Nationalmuseet 1992.

skrev en betydelig afhandling herom og også en populær fremstilling, som kom til at indgå i museets vejledning.⁴⁷ Ved undersøgelsen har Isager specielt interesseret sig for sygdomme, som havde sat sig spor i knoglerne, og for

diverse læsioner. Det var hans opfattelse, at begravelserne på kirkegården i høj grad afspejlede klostrets hospitalsfunktion. Derfor indeholder bogen også et afsnit om klosterhospitalet og munkemedicin. Der er senere rejst

Fig. 1.10. Lerkar med firsidet munding fra Øm. Formålet med disse usædvanligt udformede kar er ukendt. Det øvrige keramikmateriale i klostrene er derimod magen til, hvad der ellers kendes fra middelalderen, og er sikkert købt lokalt. Foto: Preben Dehlholm, Moesgaard Museum 1978.

tvivl om, hvorvidt kirkegården skulle have haft nogen sammenhæng med en egentlig hospitalsdrift, og det er i stedet foreslået, at de gravlagte på kirkegården blot repræsenterede mennesker i området, som ønskede at lade sig gravlægge ved klostret.⁴⁸

Ret hurtigt overgik udgravningen af de mange grave til museets kustode, Anders Andersen, der forfinede udgravningsteknikken omkring middelalderlige grave.⁴⁹ C.M. Smidt har skrevet om de murede grave i forbindelse med en redegørelse for hele klosteranlægget efter sin sidste udgravning i Øm.⁵⁰ Det omfattende kompleks af grave på de forskellige kirkegårdsafsnit er i deres arkæologiske sammenhæng analyseret af Lene Møllerup.⁵¹

Genstandsmaterialet

Selv om udgravningerne har været målrettet mod den fysiske udformning af klosteranlægget og mod begravelserne, har de mange undersøgelser også bevirket, at der er fremdraget en utrolig stor mængde genstande af meget forskellig art. Alene Olaf Olsens udgravninger i 1970'erne førte til, at der blev registreret 23.000 genstande fordelt på 8.500 registreringskort.⁵² Den store materialesamling er på ingen måde udnyttet, selv om der har været fokus på visse genstande.

Ret tidligt var der betydelig interesse for mulige lægeredskaber blandt genstandsfundene. Kristian Isager mente i 1936 at kunne identificere et åreladejern i to

eksemplarer og et instrument til tandudtrækning.⁵³ Senere mente man at kunne tolke en del flere genstande i den retning, og en håndfuld genstande blev vist som værende lægeinstrumenter ved en udstilling om cistercienserordenen i Aachen 1980.⁵⁴ Der har dog også været nogen diskussion af bestemmelserne. Et par af disse genstande er senere tolket som skrivebly og fremlagt i forbindelse med andre skriveredskaber.⁵⁵

Lidt i samme emnekreds som skriveredskaberne er der foretaget en undersøgelse af bogspænder og bogbeslag, hvoraf der er fundet en hel del i klostret.⁵⁶ Udvalgte eksempler på genstande af hvalrostand, ben og tak er fremlagt, uden at forfatteren prætenderer, at der skulle være tale om en samlet bearbejdning af denne materialegruppe.⁵⁷ En meget stor del af fundene består af keramik. Her er situationen lidt på samme måde, at materialet ikke er analyseret til bunds, hvilket heller ikke har været forfatterens hensigt, men der foreligger dog en oversigt over mængden af skår af forskellige typer.⁵⁸ Endvidere er der foretaget mere indgående skildringer af udvalgte kar (fig. 1.10).

Ved særudstillingen *Bed og Arbejd* på Moesgaard Museum i 1997 stammede en meget stor del af de udstillede genstande fra udgravningerne af Øm Kloster.⁵⁹ Ganske vist havde udstillingen et bredt udgangspunkt, men i mange tilfælde viste det sig, at det bedste genstandsmateriale var fremdraget i Øm.

Bogens formål

Forskningsfeltet for Øm Kloster er så stort, at det er umuligt for en enkelt person og i en enkelt bog at omfatte alle aspekter. Her vil jeg prøve at skildre klosteranlæggets fysiske udformning på baggrund af de arkæologiske undersøgelser. Der er publiceret mange nyttige arbejder, der også har været en forudsætning for at skrive denne bog; men de skal findes flere forskellige steder. Det er dette arbejdes udgangspunkt, at ved at samle materialet omkring bygningskomplekset kan der på visse områder gives bedre tolkninger end hidtil (fig. 1.11).

Selv om der som nævnt er skrevet om dele af klostret mange steder, mangler der dog en grundlæggende fremstilling, der samler de forskellige undersøgelser til en helhed. For at placere bygningskomplekset i en større helhed vil der være afsnit om cistercienserordenen, om klostrets historie, om kirken og klosterbygningerne, om genstandsmaterialet og om begravelserne. Visse dele vil dog i højere grad have en oversigtsmæssig karakter, men der vil være udførlige henvisninger til relevant litteratur, så læseren selv kan søge videre. Under redegørelsen for bygningernes udformning vil der blive inddraget skriftlige oplysninger om, hvordan de forskellige dele kan være udnyttet – hvad vi ved, og hvad vi ikke ved. Formålet er derimod ikke en beskrivelse af munkenes generelle liv, hvorfor de mange oplysninger herom må søges andetsteds.

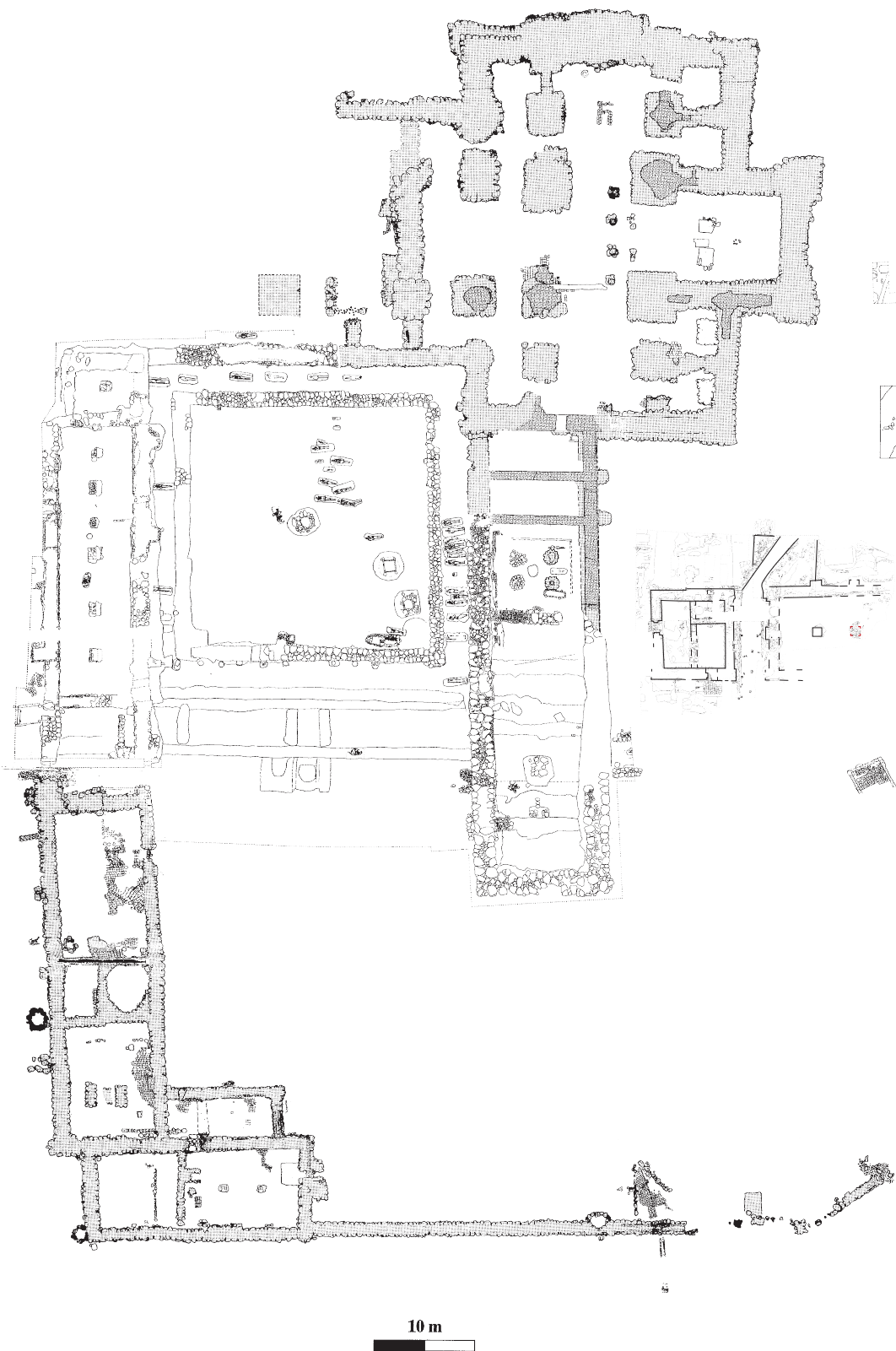
Det hævdes undertiden, at Øm er det bedst undersøgte kloster i Danmark. Udsagnet sandhed afhænger dog af den alen, man måler med.⁶⁰ Der er andre klostre, hvor det skriftlige kildemateriale er langt mere omfat-

tende i bredden og bedre udnyttet end det, der findes fra Øm. Der er til gengæld nok foretaget flere arkæologiske udgravninger i Øm end i de fleste andre danske klostre. Alligevel er disse mange undersøgelser på ingen måde udnyttet fuldt ud forskningsmæssigt.

Postulatet om, at klostret i Øm skulle være bedst undersøgt, kan i øvrigt også let misforstås således, at nogle tror, at vi ved alt om klostret. Det være langt fra tilfældet. Et af delmålene med bogen er at pege på nogle af de usikkerheder, der i virkeligheden hersker omkring tolkningen af rummenes udformning og omkring dateringen af de forskellige anlæg. Øm Kloster er ikke totaludgravet, og man har endnu ikke fundet alt, som måtte have været på stedet engang. Der er ganske vist meget, vi ved; men der er vel endnu mere, vi ikke ved. I tolkningerne af anlægget i Øm kan vi ikke se bort fra, at vores viden er mangelfuld. Der kræves omfattende udgravninger, før klostret kan udnyttes til studier, der fordrer et fuldt belyst klosteranlæg.

Tolkninger givet af tidligere forskere er heller ikke nødvendigvis den uimodsigelige sandhed. Her har man i for høj grad fokuseret på cistercienserordenens strenge regler og sædvaner fra storhedstiden i 1100-tallet og ikke været opmærksom på, at det meste af Øm Klosters funktionstid faldt i senmiddelalderen med helt andre vilkår. Der er behov for kildekritik både af udgravningsmaterialet og af tolkningerne, før vi kan bygge ovenpå. Om det er lykkedes her er måske usikkert; men det er håbet med bogen, at der kan skabes en ny platform til videregående studier af Øm Kloster.

Fig. 1.11 Samlet plan over fremdragne bygningsrester i hovedanlæg og indre gård. Planen er et resultat af mange års udgravninger. → Hertil kommer den ydre gård, som formentlig har været endnu større, men hvorom vores viden kun er tilfældig. Opmåling: C.M. Smidt, Søren Gottfred Petersen og Hans Krøngaard Kristensen. Sammentegning: Niels Chr. Clemmensen, Søren Gottfred Petersen, Susanne Nissen Gram, Ib Radoor og Morten Larsen.

Noter

Kap. 1. Introduktion og forskningsoversigt

1. ScrMin II, s. 153-264. Krøniken er oversat af Jørgen Olrik: *Øm Kloster Krønike*, Aarhus 1912 og senere udgaver, her citeret efter Århus 1964.
2. Suhm 1794, s. 302-335.
3. *ÆA I*, s. 161-276; Rasmussen 1974, s. 22-38.
4. Møllerup 1999.
5. Daugaard 1830, s. 408-420. Daugaard kan her udnytte, at krøniken er blevet trykt i *Scriptores rerum Danicarum* bd. V, s. 235-302, og at inventariet er udgivet i Suhm 1794.
6. Ortved 1927; Ortved 1933.
7. Green-Pedersen 1964; Green-Pedersen 1981; Green-Pedersen 1985; Green-Pedersen 1988.
8. Skyum-Nielsen 1963, specielt s. 183-192 & 238-244.
9. Green-Pedersen 1964. I artiklen kommenteres en række tidligere forskeres syn på krøniken.
10. Green-Pedersen 1964, s. 184.
11. McGuire 1976.
12. McGuire 2003.
13. Garner 1990.
14. Nielsen 1969.
15. Nyberg 2003, France 2003, McGuire 2003 & Gregersen 2003.
16. Rasmussen 1954, s. 36-38.
17. Rasmussen 1954; Rasmussen 1955; Rasmussen 1957.
18. *ÆA I*, s. 161-276.
19. Krongaard Kristensen 2013, s. 29.
20. Møllerup 1900, s. 102-108.
21. Løffler 1900.
22. Smidt 1908, s. 117.
23. Garner 1997, s. 71-76.
24. Smidt 1919.
25. Smidt 1942; Isager 1942; Smidt og Isager 1968.
26. Smidt 1926.
27. Smidt 1939; Smidt 1942b.
28. Smidt 1942a.
29. En oversigt over det omfattende arkivmateriale i Nationalmuseet gives i *Øm klosteruin - bevaringsarbejdet 1987-1988*, s. 44-50.
30. Lorenzen 1941.
31. Olsen 1979; Schiørring 1980.
32. *Øm Kloster-projektet*; Olsen 1979.
33. Madsen 1977; Madsen og Schiørring 1976-79.
34. Schiørring 1980a; Schiørring 1980b.
35. Vedsø 1980; Nymark 1980.
36. Vedel-Smith stencil. Specialet bringer nyttige oplysninger om klostrets forhold efter Reformationen.
37. Christensen og Olsen 1982.
38. Garner 1984.
39. Bavngaard og Garner 1980.
40. DK, Århus Amt, s. 3777-3808.
41. Gram 1999; Gram 2003.
42. Øm Kloster Museum, Udgravningsrapport 1986 ved Ingvordsen 1989.
43. DK, Århus Amt s. 3782, fig. 5; Krongaard Kristensen 1999, s. 269.
44. Krongaard Kristensen 1999; Krongaard Kristensen 2003.
45. Strunge Andersen 1992.
46. Smidt 1939, s. 113.
47. Isager 1936; Isager 1939; Smidt og Isager 1968.
48. Boldsen og Møllerup 2003.
49. Andersen 1938.
50. Smidt 1942a.
51. Møllerup 1999; Møllerup 2003.
52. *Øm Kloster-projektet* nr. 11 (1978), s. 8.
53. Isager 1936, s. 16.
54. Olsen 1980.
55. Øby Nielsen 1996, s. 68-69 + katalog (s. 133-179) passim.
56. Madsen 2003.
57. Reinholdt 2003.
58. Christensen og Olsen 1982.
59. Særudstillingen drejede sig om de østjyske klostre svarende til det middelalderlige Aarhus stift. Særudstillingen er den største udstilling om middelalderlige klostre, der er gennemført i Danmark.
60. Således også påpeget af Olsen 2003, s. 205.

Kap. 2. Cistercienserordenen

1. Det vil typisk være omkring udførelsen af klosterbygningerne herunder opfattelsen af vestfløjen som indrettet til lægbrødre og omkring det daglige liv i klostret, at man tager udgangspunkt i cistercienserordenen som værende den almindeligste form for klosterliv.
2. Udstillingskataloget med essays, *Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit* (Hrsg. K. Elm, P. Jocißen & H.J. Roth), til udstillingen i Aachen 1980 betød et vendepunkt for forskningen med en langt mere kritisk tilgang til cistercienserordenens selvforståelse og selvfremsættelse. Måske ses det i dag tydeligst i den tysksprogede litteratur, der for tiden nok må betragtes som den væsentligste omkring cistercienserordenen. Specielt hvad angår de fysiske forhold.